

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 8, Sayı: 1, 2024, ss. 1-17/ Volume: 8, Issue: 1, 2024, pp. 1-17

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

ASLÜ'S-SENED KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE İBN HACER'E GÖRE GARİB-İ MUTLAK

Metin TEKİN

Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Hadis Anabilim Dalı, Kahramanmaraş
PhD. Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Department of Hadith, Kahramanmaraş/Turkey

kocacinarby@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5041-340X

ror.org/03gn5cg19

Öz

Bu makalede İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhëtü'n-nazar* adlı eserinde "aslü's-sened" ifadesi üzerinden tarif ettiği garîb-i mutlak terimi üzerinde durulmuştur. Günümüzde yapılan araştırmalarda İbn Hacer'in "aslü's-sened" sözü farklı şekillerde anlaşılabilir şekilde mezkûr terim tanımlanmıştır. Bunun neticesinde ortaya çıkan kavram kargaşasını bertaraf etmek ve İbn Hacer'in kastını doğru tespit etmek amacıyla bu makalenin yazılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede öncelikle günümüzde konuya dair kaleme alınan eserlerde İbn Hacer'in ifadesinin nasıl anlaşıldığı tespit edilmiş ve akabinde hem İbn Hacer'in hem de sonraki muhaddislerin konuya dair açıklamalarına yer verilerek çağdaş araştırmalardaki bu tespitlerin onun meramını yansıtmayı yansıtmadığı tahlil edilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde İbn Hacer'in "aslü's-sened" ile tâbiîn tabakasını kastettiği ve sahâbîden hadisi nakleden tâbiî râvînin bir kişi olması durumunda bunu garîb-i mutlak olarak değerlendirdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Garîb hadis, Garâbet, Ferd, Aslü's-sened, İbn Hacer

A CONSIDERATION ON IBN HACER'S DESCRIPTION OF GARİB-I MUTLAK

Abstract

In this article, the term garîb-i absolute, defined by Ibn Hajar (d. 852/1449) with the expression "aslü's-sened" in his work *Nüzhëtü'n-nazar*, is focused on. In today's research, Ibn Hajar's word "aslü's-sened" has been understood in different ways and the term has been defined. This article was needed to be written in order to eliminate the conceptual confusion that arose as a result of this and to correctly determine Ibn Hajar's intention. In this context, first of all, it has been determined how Ibn Hajar's statement is understood in the works written on the subject today, and then, by including the explanations of both Ibn Hajar and later hadiths on the subject, it has been analyzed whether these findings in contemporary research reflect his meaning. As a result of the examination, it was concluded that Ibn Hajar meant the tabiîn layer by "aslü's-sened" and that he considered it as absolutely strange if the tâbiî narrator who transmitted the hadith from the Companions was a person.

Geliş Tarihi: 16.03.2024

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1454017

Kabul Tarihi: 20.03.2024

Keywords: Gharib hadith, Aslî's-sened, Garabet, Isolated Hadith, Ibn Hajar

Atıf / Cite as: Tekin, Metin. "İbn Hacer'in Garîb-i Mutlak Tarifine Dair Bir Mûlahaza". *Apjir* 8/1 (Nisan 2024), 1-17.

Giriş

Kavramların ilmî disiplinlerde zaman içerisinde farklı mânalarda kullanımına bağlı olarak anlam genişlemesine veya bazen kullanımların terk edilmesiyle anlam daralmasına uğradığı bilinmektedir. Öyle ki bir kelime ıstılahî anlam kazandıktan sonra bazen lügavî anlamını tamamen kaybetmekte, bazen de farklı ilim dalları arasında muhtelif mânalarda kullanılabilir. Bu bağlamda herhangi bir ilim dalında kullanılan bir kelimenin kim tarafından hangi dönemde kullanıldığını ve lügavî ya da ıstılahî¹ mânada mı isti'mâl edildiğini belirlemek son derece önemlidir. Dolayısıyla herhangi bir ilim dalını gereği gibi anlamak, ancak o ilimle ilgili ıstılahların tetkik edilip anlaşılmasıyla mümkündür. Usûl-i hadis ilminin sağlıklı bir şekilde anlaşılması da bu ilimde kullanılan terimlerin öğrenilmesine bağlıdır. Daha açık bir anlatımla özellikle İslâmî ilimlerle alakalı ıstılahların değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken husus, ilgili kelimelerin lügat mânalarını ve tarih içinde kazandığı anlam çerçevesini belirleyerek vazedildiği mânaları doğru tespit etmektir.

Usûl-i hadiste kullanılan garîb-i mutlak teriminin İbn Hacer'e göre hangi mânaya geldiği sorusuna muasır çalışmalarda farklı cevaplar verildiği görülmektedir. Erken devirlerden itibaren hadis âlimlerinin dilinde farklı kullanım alanına sahip olan garîb kelimesi, meşhur ve azîz hadisin kasîmi olacak şekilde hakiki (mutlak)² mânada İbn Mende (ö. 395/1005) ve İbn Hacer tarafından tanımlanmıştır. İbn Hacer'in garîb-i mutlak (ferdi mutlak) kavramını tanımlarken kullandığı "aslî's-sened" ifadesini günümüzdeki bazı araştırmacıların farklı mânalara hamletmesi neticesinde söz konusu kavramın tarifi hakkında bir anlam kargaşasının olduğu müşahede edilmektedir. Buna binaen çalışmada özellikle İbn Hacer'in garîb-i mutlakla yaptığı tarifin nasıl anlaşılması gerektiği delilleriyle birlikte ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda önce *Nüzhetü'n-nazar* ardından gerek İbn Hacer'in talebeleri gerekse sonraki âlimlerden başta *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar* üzerine çalışması olan muhaddislerin eserleri üzerinden sonuca ulaşılmaya gayret edilecektir. Fakat asıl konuya geçmeden önce İbn Hacer'in garîb-i mutlak tarifinin yer aldığı *Nüzhe* ve onun metni olan *Nuhbe* hakkında kısaca bilgi verilmesinin faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

¹ İstılah "Belirli bir grubun bir şeyi ilk konulduğu mânadan naklederek başka bir isimle adlandırması" veya "Aralarındaki münasebet sebebiyle bir lafzın lügavî anlamdan başka bir anlama nakledilmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, et-*Ta'rifât*, nşr. Muhammed Ali Beydûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 32.

² Ferdi mutlak (garîb-i mutlak) tabirinin ferdi hakiki diye isimlendirilebileceğine dair bkz. Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar 'alâ Nüzheti'n-nazar fi tavidhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (by.: Vakfiyyeti'l-Emîn Gâzî li'l-Fikri'l-Kur'ânî, 1440/2019), 95-96.

1. *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar*'ın Hadis Usûlündeki Yeri

Ulûmü'l-hadîs, alanında derli toplu ilk çalışma olduğundan büyük rağbet görmüş, üzerinde şerh, nazım, elfiyye, ihtisar, nüket vs. pek çok çalışma yapılmıştır.³ Ancak İbn Hacer el-Askalânî, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-hadîs* isimli eserinin kendinden önce telif edilen hadis usûlü eserlerindeki bilgileri güzel bir şekilde özetlemekle beraber tertibinin yerinde olmadığını kaydetmiştir. İbn Hacer, bazı kişilerin kendisinden hadis usûlünün önemli meselelerini hülâsa etmelerini talep etmeleri üzerine⁴ 812/1409'da *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* adlı çalışmasını kaleme almıştır.⁵ *Nuhbetü'l-fiker*'i telif ettikten sonra ise İbn Hacer'den bu kitap üzerine bir de şerh yazması istenmiş,⁶ bunun üzerine metinde ortaya çıkabilecek muhtemel anlam kapalılıklarını açıklamak ve hadis ilmine yeni başlayan talebelere gizli kalan yerleri izah etmek amacıyla *Nüzhetü'n-nazar*'ı telif etmiştir.⁷ Şerhini 818/1415'de bitirdiği kaydedilmektedir.⁸

Nuhbetü'l-fiker ve şerhi Nüzhetü'n-nazar'ın hadis ilmine dair kıymetini ifade eden pek çok değerlendirme yapılmıştır. Son dönemin önde gelen muhaddislerinden Abdülfettah Ebû Gudde'ye (ö. 1418/1997) göre mezkûr iki çalışma hadis usûlünün mühim kaynakları arasında yer almaktadır. Bu iki eser ulemâ tarafından hüsnü kabul görmüş ve usûl-i hadîs literatüründe İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i gibi büyük bir şöhrete mazhar olmuş, üzerine şerh, muhtasar, nazım ve hâşiye türü pek çok çalışma yapılmıştır.⁹ *Nuhbetü'l-fiker* üzerine *Netîcetü'n-nazar* isimindeki ilk şerhi h. 817 senesinde¹⁰ İbn Hacer'in hocası Kemâlüddîn eş-Şümunnî¹¹ (ö. 821/1418) ikincisini ise h. 818'de *Nüzhetü'n-nazar* adıyla musannifin kendisi

³ M. Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 31/122-123.

⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdülhamîd b. Sâlih b. Kâsım (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 81.

⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrâhîm Bâcis Abdülmecîd (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1999), 2/677.

⁶ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nuhteti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Şeriketü Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.s.), 150.

⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavihi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Muhammed Murâbî (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1438/2017), 65.

⁸ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, 2/678.

⁹ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Şerhu Şerhi Nuhteti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Şeriketü Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.s.), i ve ı (Neşredeninin notu). Söz konusu iki eserle ilgili yapılan çalışmaları topluca görmek için bkz. Sezai Engin, "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 1 (2015/1), 81-90; Muhammed Sait Mecidoğlu, *Hadis Usûlünde İbnü's-Salâh ve İbn Hacer Mukayesesi* (Ankara: İksad Yayınları, 2022), 144-146.

¹⁰ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, 1/279.

¹¹ Bazı akademik çalışmalarda *Kemâlüddîn eş-Şümunnî*'nin İbn Hacer'in talebesi olduğu ifade edilmekte ve Sehâvî'nin *el-Cevâhir ve'd-dürer* (1/279) isimli eseri kaynak olarak verilmektedir. Bkz. Tunahan Erdoğan "Hadis Usûlü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi: Bir İhtisâr Örneği Olarak İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker*'i", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1 (2016/1), 55. Ancak Sehâvî'nin mezkûr eserine atıf yapılan yerde Şümunnî'nin İbn Hacer'in talebesi olduğuna dair bir kayıt zikredilmemektedir. Aksine bazı kaynaklarda Şümunnî'nin İbn Hacer'in hocası olduğu belirtilmektedir. Bkz. Kemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b.

telif etmiştir.¹² İbn Hacer hayatta iken telif edilen mezkûr şerhler yazıldığı dönemden itibaren ulemânın *Nuhbe*'yi dikkate aldığını göstermektedir. Özellikle Osmanlı zamanında ilim çevrelerinde büyük ilgi gören *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*, ders kitabı olarak okutulmuştur.¹³

2. Garîb Hadis Kavramı ve İbn Mende ile İbn Hacer'e Göre Garîb Hadisin Tanımı

Bu başlık altında önce garîb hadisle ilgili kısaca bilgi verilecek, ardından garîb hadisi meşhur ve azîz hadisin kasîmi olacak şekilde mutlak/hakiki mânada tanımlayan İbn Mende ve İbn Hacer'in garîb hadis tarifi zikredilecektir.

2.1. Garîb Hadis Kavramı

Çoğulu غُرَبَاءَ (gurabâ) olup غَرَبَ kökünden türetilen garîb lafzı, lügatte vatanından uzak olan, aynı kavimden olmayan kişi, anlaşılması zor ve kapalı söz gibi mânalara gelmektedir.¹⁴ Hadisteki garâbet genel olarak sıhate engel teşkil etmemekle birlikte garîb hadislerin çoğunun sahih olmadığı ifade edilmekte¹⁵ ve hicrî ikinci asırdan itibaren muhaddisler tarafından kullanıldığı belirtilerek ondan uzak durulması istenmektedir. Nitekim İmam Mâlik'ten (ö. 179/195) garîb hadisle ilgili şöyle nakledilmektedir: "İlmin (hadisin) en şerlisi garîb olanı, en hayırlısı ise insanların (râvilerin) rivayet ettiği apaçık olanıdır".¹⁶ Abdürezzâk da (ö. 211/826-27) "Hadisin garîb olanını hayır zannederdik. Meğer o şermiş"¹⁷ ifadesini kullanmakta, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise "Şu garîb hadisleri yazmayın. Çünkü onlar münkerdir ve çoğunluğu zayıf râvilerden gelmektedir"¹⁸ diyerek garîb hadisten sakındırmaktadır.

Garîb hadis tabirini hicrî üçüncü yüzyılda ve sonraki dönemlerde eser telif eden muhaddisler de kullanmıştır. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) Mekkelilere ithafen *Sünen*'ini tanıtmak gayesiyle kaleme aldığı *Risâle*'sinde,¹⁹ Tirmizî (ö. 279/892) *el-Câmiu's-sahîh*'inde

Hasen b. Yahya eş-Şümunî el-Mâlikî, *Netîcetü'n-nazar fî Nuhbeti'l-fiker*, thk. İntisâr Kays Muhammed Nâyif el-Kaysî (Dimaşk: 1430/2009), 23.

¹² Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, 2/678.

¹³ İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011), 227.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1990), 1/639-640.

¹⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Tedribür-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevâvî*, thk. Muhammed Avvâme (Medine: Dâru'l-Yüsr & Dâru'l-Minhâc, 1438/2016), 5/57.

¹⁶ Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ ilmi's-sünen*, nşr. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Yüsr & Dâru'l-Minhâc, 1437/2017), 1/332; Ebü Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1403/1982), 2/100.

¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2/100.

¹⁸ Beyhakî, *el-Medhal*, 1/334; Ebü Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî, *el-Kâmil fî duafâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/111.

¹⁹ Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fi vasfi Sunenihi*, thk. Abdülfettâh Ebü Gudd (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1435/2014), 47.

hadislere hüküm verirken mezkûr kavramı zikretmiştir.²⁰ Dördüncü asırda ilk kez Ebû Abdillâh İbn Mende garîb hadisi, azîz ve meşhur hadisin kasîmi olacak şekilde tarif etmiş ve bu tanım İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113),²¹ İbnü's-Salâh²² ve Irâkî (ö. 806/1404) tarafından nakledilmiştir.²³ Hâkim en-Nisâbü'rî de (ö. 405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde garîb hadisi müstakil bir nevide incelemiş ve üçlü bir tasnifle örnekler üzerinden izah etmeye çalışmıştır.²⁴ Hâkim'den sonra gelen İbnü'l-Kayserânî, Meyyânîşî (ö. 581/1185), İbnü's-Salâh ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi âlimler de garîb hadisi farklı açılardan izah etmişlerdir.²⁵

2.2. İbn Mende ve İbn Hacer'in Garîb Hadis Tarifi

İbn Mende, garîb hadisi şöyle tanımlamıştır “Bir râvinin, hadisleri cem' edilen (medâru'l-İsnâd olan) Zührî (ö. 124/742), Katâde (ö. 117/735) ve benzeri imamlardan tek kalarak naklettiği hadise garîb denir. Onlardan iki, üç kişi rivayet edip bir hadiste ortak olduklarında ona azîz, bir topluluk bir hadisi naklettiğinde ise ona meşhur denir”.²⁶ İbn Mende'nin azîz ve meşhurun kasîmi olarak garîb hadise yaptığı bu tanım İbn Hacer'e kadar muhaddislerde hâkim olan görüştür.²⁷

İbn Hacer (ö. 852/1449) ise garîb hadisi şöyle tarif etmiştir: “Senedin herhangi bir yerinde râvinin tek kalarak naklettiği hadistir”.²⁸ Daha sonra İbn Hacer, zikrettiği tarife “Garâbet,

²⁰ Örnekler için bkz. Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1417/1996), “Tahâret”, 5 (No. 7); “Cenâiz”, 3 (No. 969); “Sayd”, 2 (No. 1466).

²¹ Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî, *Şürûtu'l-eimmeti's-sitte*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984), 23.

²² Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Âişe Abdurrahman bintü's-Şâtî (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1419), 456.

²³ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî, *el-Elfiyye (et-Tebîra ve't-tezkire fi Ulûmi'l-hadîs)*, nşr. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdurrahmân el-Hufeir (Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1428/2007), 161.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve keyfiyyeti ecnâsihi*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm (Riyâd: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1431/2010), 327-332.

²⁵ Muhaddislerin garîb hadise dair yaptıkları farklı tarifler için bkz. Abdülcevâd Hamâm, *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadîs ve menheci'l-muhaddisîn fi kabûlih ev reddih* (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), 250-283; Ahmet Eşer, *Teferrüdün İki Temel Kavramı: Ferd ve Garîb Hadis (İlelû't-Tirmizî Örneği)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 15-24; Yusuf Ziya Keskin, “Hadis Usûlünde Ferd ve Garîb”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2000), 27-35.

²⁶ Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî, *Şürûtu'l-eimmeti's-sitte*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984), 23; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Âişe Abdurrahman bintü's-Şâtî (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1419), 456; Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî, *el-Elfiyye (et-Tebîra ve't-tezkire fi Ulûmi'l-hadîs)*, nşr. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdurrahmân el-Hufeir (Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1428/2007), 160.

²⁷ Yukarıda belirttiğimiz gibi İbn Mende'nin yaptığı bu tarifi İbnü'l-Kayserânî, İbnü's-Salâh ve Irâkî de eserlerinde zikretmiştir. Her ne kadar İbn Mende'den İbn Hacer'e kadar muhaddisler tarafından farklı itibarlarla garîb hadisin muhtelif tarifleri yapılırsa da bunların hiçbirinde İbn Mende'nin azîz ve meşhur hadisin kasîmi olarak garîb hadise yaptığı tanımını nakzedecek herhangi tanıma rastlanılmamaktadır.

²⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, 50.

aslü's-sened denilen sahâbenin bulunduğu senedin başında ya da başka tarafında olur"²⁹ şeklinde izah getirmiş ve senette garâbetin söz konusu edildiği yere nispetle garîb hadisin iki kısımda değerlendirilebileceğini kaydetmiştir. Dolayısıyla İbn Hacer'e göre garâbet, "aslü's-sened" denilen sahâbînin yer aldığı kısımda olursa buna ferd-i mutlak (garîb-i mutlak), senedin başka bir yerinde olursa buna da ferd-i nisbî (garîb-i nisbî) denilmektedir. İbn Hacer'le birlikte onun yaptığı tarif yaygın bir şekilde benimsenmiştir.³⁰

Her iki tariften de anlaşılacağı üzere hem İbn Mende hem de İbn Hacer, mutlak/hakikî anlamda garîb hadisi tanımlarken sahâbe tabakasını dikkate almamıştır.³¹ Zira sahâbeden medâru'l-isnad kabul edilen imamlara kadar olan dönem, teferrüdün yaygın olduğu zaman dilimidir.³² Nitekim Zehebî de bu hususa dikkat çekmiştir.³³ İbn Mende'nin tarifine göre hadisleri cem' edilen imamların talebeleri, İbn Hacer'in zikrettiği tarife göre ise tâbiîn tabakası dışında senedin başka bir yerinde garâbetin bulunduğu hadis garîb-i nisbî olarak değerlendirilecektir.

3. Muasır Çalışmalarda İbn Hacer'in Aslü's-Sened İfadesi Üzerinden Yapılan Garîb-i Mutlak Kritikleri

²⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, 55-56.

³⁰ Abdülcevâd Hamâm, *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadis ve menhecî'l-muhaddisîn fi kabûlih ev reddih* (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), 281-282.

³¹ Bazı akademik çalışmalarda İbn Hacer'in garîb hadise yaptığı "Senedin herhangi bir yerinde râvinin tek kalarak naklettiği hadis" şeklindeki tarifinden hareketle sahâbînin teferrüdünü garîb hadisin muhtevasına dahil ederek özgün bir bakış açısına sahip olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Tahsin Kazan, *İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) Hadis Usûlündeki Özgünlüğü* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 187. Ancak bu ifadenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira ileride değinileceği üzere İbn Hacer'in önde gelen talebelerinden Kâsım b. Kutluboğa ve Bikâî, mutlak/hakikî manada garîb hadisin tanımında bizzat hocalarından naklen sahâbe tabakasında teferrüdün dikkate alınmayacağını belirtmektedirler. İbn Hacer'e ait olduğu ifade edilen mezkûr tanım garîb-i mutlak ve garîb-i nisbiyi de içine alan genel bir tariftir. Yoksa sahâbeyi de garîb hadisin muhtevasına dahil etmek amacıyla yapılmış bir tanım değildir. Müslim şârihi Şebbir Ahmed Osmânî, sahâbînin tek kalmasının hadise garîb diye hüküm verilmesinde bir etkisinin olmadığını belirtmiş (*Fethu'l-mülhim bi şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1427/2006), 1/21-22), Aliyyü'l-Kârî de aynı hususa temas etmiştir. *Şerh Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, 234.

³² Ali b. Medîni, *İlelü'l-hadis ve ma'rifetü'r-ricâl ve't-târih* isimli eserinde isnâdların kendisinden toplandığı kişiler olarak tespit ettiği şu imamları zikretmiştir: Medine'de İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742); Mekke'de Amr b. Dînâr (ö. 126/744); Basra'da Katâde b. Diâme es-Sedûsî (ö. 117/735) ve Yahya b. Ebî Kesîr (ö. 129/747); Kûfe'de Ebû İshâk es-Sebbî (ö. 127/745) ve Süleymân b. Mihrân el-A'meş. Bkz. Ali b. Medîni, *İlelü'l-hadis ve ma'rifetü'r-ricâl ve't-târih*. thk. Ebû Abdillâh Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî (Riyâd: Dâru İbni Cevzî, 1426/2005), 86-89. Ali b. Medîni'nin verdiği bu listeye göre medâr râvilerin sonuncusu hicrî 148 vefatlı tâbiîn âlimlerinden A'meş'tir. Ayrıca sahâbe ve tâbiîn döneminde teferrüdün yaygın olduğuna dair bkz. Abdülcevâd Hamâm, *et-Teferrüd*, 183-188; Ahmet Şâkir Mahmûd, "Teferrüdü'r-Ruvât Bi'l-hadis ve Mevkifü'n-nükkâd minh- Dirasetün Nakdiyyetün-", *Mecelletü Külliyyeti'l-İmâmi'l-A'zam* (ts.), 192-194.

³³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, thk. Ali Muhammed Buhârî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 3/140.

İbn Hacer, “aslü's-sened” ifadesini kullandığı *Nüzhetü'n-nazar* isimli eserinde bununla ne kastettiğine dair net bir şey söylememiştir. Buna bağlı olarak günümüzde yapılan bazı araştırmalarda mezkûr ifade farklı mânalara hamledilerek garîb-i mutlak tarif edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla modern dönemde kaleme alınan çalışmalarda İbn Hacer'in “aslü's-sened” sözü ve garîb hadis tarifıyla ilgili şu görüşler kaydedilmiştir:

1. Söz konusu edilen bazı araştırmalarda “aslü's-sened” ifadesi, “sahâbe veya tâbiîn tabakası” olarak algılanmış ve garîb-i mutlak (ferd-i mutlak) “Senedin baş tarafındaki sahâbî veya tâbiîn'in tek başına rivayette bulunduğu hadis” şeklinde tanımlanmıştır.³⁴

2. Muasır bazı yazarlar “aslü's-sened” ibaresi ile maksadın “sahâbe tabakası” olduğunu belirterek garîb-i mutlakı şöyle tarif etmiştir: “Sahâbenin teferrüd ederek naklettiği hadistir”. Bu yazarların başında Mahmûd Tahhân (ö. 2022) gelmektedir. Tahhân, İbn Hacer'in “Garîb, senedin herhangi bir tarafında râvinin teferrüd ederek naklettiği hadistir” sözünü delil getirerek sahâbenin senedin tabakalarından biri olduğunu kaydetmekte ve yapılan tarifte sahâbenin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁵ *Nüzhe* muhakkiklerinden Abdullah b. Dayfullâh er-Rahîl de Tahhân ile aynı görüştedir.³⁶ Diyanet İslâm Ansiklopedisinde de garîb-i mutlak “garâbetin senedin aslında yani sahâbî râvide meydana geldiği hadis” şeklinde tarif edilmiştir.³⁷ Yine muasır müelliflerden Abdullah b. Yusuf el-Cüdey' *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, Seyyid Abdülmâcîd el-Ğavrî *Mevsûatu ulûmi'l-hadîs ve fûnûnihî* adlı eserlerinde “aslü's-sened”i sahâbe kabul ederek garîb-i mutlakı tanımlamışlar ve Hz. Ömer'in teferrüd etmesi nedeniyle “Ameller ancak niyetlere göredir” hadisini örnek olarak zikretmişlerdir.³⁸

3. Çağdaş müelliflerden Muhammed Mahmûd Ahmed Bekkâr, *Bulâğu'l-âmâl min mustalahi'l-hadîs ve'r-ricâl* isimli eserinde “aslü's-sened”i “sahâbe ve tâbiîn” tabakası olarak

³⁴ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 93; Yusuf Ziya Keskin, “Hadis Usûlünde Ferd ve Garîb”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2000), 33; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 109; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 153. Koçyiğit, *Hadis Usûlü* kitabında da aynı tarifi zikretmiştir. Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 49; Muhittin Düzenli & Salih Kesgin, *Hadis Usûlü ve Tarihi* (Samsun: y.y., 2021), 204; Yavuz Köktaş, “Hadis Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2 (2002/1), 159;

³⁵ Mahmûd Tahhân, *Teyşiru Mustalahi'l-hadîs* (Riyâd: Mektabetü'n-Neşri ve't-Tevzî, 1425/2004), 39.

³⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar*, thk. Abdullah b. Dayfullâh er-Rahîlî (Medine: b.y., 1429/2008), 64 (muhakkikin notu).

³⁷ Salahattin Polat, “Garîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XII, İstanbul, 1996, 375.

³⁸ Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Tahrîru ulûmi'l-hadîs* (Britanya: Müessesetür'r-Reyyân, 1424/2003), 1/47; Seyyid Abdülmâcîd el-Ğavrî, *Mevsûatu ulûmi'l-hadîs ve fûnûnihî* (Beyrut & Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007), 2/552-553. Aynı görüşü ifade eden başka bir çalışma için bkz. Betül Şimşek Öztürk, *İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) Hadis Usûlcülüğü* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 23; Thamer Hatamleh & Veysel Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2018), 143.

değerlendirmiş ve bunun üzerinden garîb-i mutlakı tarif etmiştir. Bekkâr, tâbîî ve sahâbî râvinin teferrüd etmesini dikkate alarak niyet hadisini yaptığı tarife misal getirmiştir.³⁹

4. İbn Hacer Sonrasında “Aslü’s-sened” ve “Garîb-i Mutlak”a İlişkin Görüşlerin Değerlendirilmesi

Muhaddislerin hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması için önem verdikleri hususların başında ilgili rivayetin farklı tariklerinin toplanması ve birlikte değerlendirilmesi gelmektedir. Bununla alakalı kaynaklarda ulemâdan birtakım sözler nakledilmektedir. Yahya b. Mâin (ö. 233/848) “Eğer biz bir hadisi otuz vecihten yazmazsak onun hangi mânaya geldiğini anlayamazdık”⁴⁰ demektedir. Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) şu sözü de aynı hususu ifade etmektedir: “Bir hadisin bütün tariklerini bir araya getirmedeğin müddetçe onu anlamazsın. Hadisin farklı tarikleri birbirini açıklar”.⁴¹ Aynı şekilde İbn Hacer’in ifadesinin sağlıklı bir zeminde tahlil edilmesi, konuyla ilgili naklettiği sözlerin etraflı bir bakışla tetkik edilmesini gerektirmektedir. Bundan dolayı İbn Hacer’in “aslü’s-sened” ifadesiyle maksadının ortaya konulması ve yukarıda zikredilen tariflerin analiz edilebilmesi için öncelikle mezkûr meseleye dair sözlerini ele almak uygun olacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi İbn Hacer, garîb-i mutlak ve garîb-i nisbîyi tarif ettikten sonra tarifte geçen “aslü’s-sened” ifadesiyle ilgili olarak “aslü’s-sened sahâbenin bulunduğu taraf” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴² O, “aslü’s-sened” ifadesiyle sahâbeyi veya tâbîîni ya da her iki tabakayı mı kastettiğine dair açık bir ifade kullanmamıştır. Nitekim Hanefî fakihlerinden Radyüddîn İbnü’l-Hanbelî (ö. 971/1563), maksadın daha iyi anlaşılması hususunda “garâbet tâbîinde olursa” ibaresinin İbn Hacer’in “aslü’s-sened” ifadesinden daha münasip olduğunu belirtmiştir.⁴³ Ayrıca bazı âlimlerin de dediği gibi İbn Hacer’in garîb-i nisbî ile alakalı “öyle ki, sahâbîden pek çok kimse o haberi rivayet eder, sonra bu kimselerin birisinden yalnız bir kişi rivayetiyle tek kalır”⁴⁴ demesi, garîb-i mutlakı tanımlarken “tâbîîn” tabakasını dikkate aldığına işaret etmektedir. Zira garîb-i nisbîde sahâbîden hadisi rivayet eden tâbîîn tabakası dikkate alınarak birçok kişinin o sahâbîden nakilde bulunduğu belirtiliyorsa garîb-i mutlakta da sahâbîden hadisi rivayet eden râvi dikkate alınmış olmalıdır.⁴⁵ Çünkü birbirinin kasîmi olacak şekilde tarif edilen kavramlar, aynı kıstas üzerinden tanımlanmalıdır. Zaten İbn Hacer, Hz. Peygamber’in azatlı kölenin

³⁹ Muhammed Mahmûd Ahmed Bekkâr, *Bulûğu’l-âmâl min mustalahi’l-hadîs ve’r-ricâl* (Kâhire: Dâru’s-Selâm, 1. Basım, 1433/2012), 95-96.

⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, 2/212.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, 2/212.

⁴² İbn Hacer, *Nüzhe*, 55-56.

⁴³ Ebû Abdillâh Radyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî, *el-Fer’u’l-esîs fi usûli’l-hadîs*, (Mısır: Mektebetü İbn Abbâs, 1429/2008), 55.

⁴⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, 56.

⁴⁵ İbn Hacer, *Nüzhe*, 56 (Muhakkik Nurettin İtr’in notu); Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Ğursî, *en-Nüketü’l-ğurar ‘alâ Nüzheti’n-nazar fi tavdîhi Nuhbeti’l-fiker fi mustalahi ehli’l-eser* (by.: Vakfiyyeti’l-Emîn Gâzî li’l-Fikri’l-Kur’ânî, 1440/2019), 129.

vela hakkının satılmasını ve hibe edilmesini yasaklayan hadisini⁴⁶ garîb-i mutlaka misal vermiş ve tâbîinden Abdullah b. Dînâr'ın (ö. 127/744) bu hadiste Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/693) tek kaldığını belirtmiştir.⁴⁷

Nüzhe üzerine hâşiye yazan ve “aslü's-sened” ile maksadın “tâbîîn” olduğunu kabul eden İbrahim el-Lekânî (ö. 1041/1632), Bikâî'nin (ö. 885/1480), bizzat hocası İbn Hacer'den yaptığı şu alıntıya yer vermektedir: “Burada kastedilen tek bir tabîînin sahâbîden rivayet etmesi şeklinde teferrüdün tabîîye nispet edilmesidir. Teferrüdün sahâbîye nispetle olması düşünülemez. Zira sahâbînin teferrüdünde bir zayıflık yoktur”.⁴⁸ Bikâî'nin hocasından naklen zikrettiği mezkûr ifade İbn Hacer'in maksadının anlaşılması konusunda önem arz etmektedir.

Keza İbn Hacer'in önde gelen talebelerinden Hanefî fakihî Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), *Nüzhetü'n-nazar* üzerine *el-Kavlü'l-mübteker alâ şerhi nuhbeti'l-fiker* isimli haşiyesini kaleme almıştır. İbn Kutluboğa, haşiyesinde İbn Hacer'in ders okuturken tkrir ettiği notları aktarmıştır.⁴⁹ Bu açıdan bakıldığında mezkûr eser özellikle *Nüzhe*'nin muğlak kalan ibarelerinin anlaşılması konusunda hayati bir öneme sahiptir. İbn Kutluboğa, isnatta garâbetin hangi kısımda olduğunu izah etmek maksadıyla “aslü's-sened” ifadesiyle ilgili olarak İbn Hacer'den şu bilgiyi nakletmektedir: “Senedin aslı, evveli, menşei, âhiri gibi ifadeler kullanılır, bununla senette sahâbînin bulunduğu taraf kastedilir. Bazen de duruma göre bu ifadelerle isnadın son kısmı kastedilir. Burada “sahâbînin bulunduğu taraf” sözüyle kastedilen, hadisi sahâbîden nakleden tâbîîdir ve sahâbîyle ilgili konuşulmamaktadır. Çünkü maksat, kabul ve reddin söz konusu edileceği tabakadır. Sahâbenin tamamı udûldür (âdildir)”.⁵⁰ Daha sonra İbn Kutluboğa, İbn Hacer'in garîb-i nisbîyi tarif ederken kullandığı “öyle ki, sahâbîden pek çok kimse o haberi rivayet eder...” sözü hakkında hocasından şu satırları aktarır: “Eğer sahâbîden hadisi tek bir tâbîî naklederse buna ferd-i mutlak (garîb-i mutlak) denir. Tâbîîden sonra teferrüdün devam edip etmemesi arasında bir fark yoktur. Eğer hadisi sahâbîden birden çok kişi rivayet etse sonra onların birinden tek bir râvi teferrüd etse buna ferd-i nisbî (garîb-i nisbî) denir”.⁵¹ *Nuhbe* ve *Nüzhe*'de yer almayıp İbn Kutluboğa tarafından nakledilen bu bilgi, İbn Hacer'in

⁴⁶ Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Ebû Abdillâh Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer. (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2006.), “Ferâiz”, 21 (No. 6756); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî,1412/1991), “İtk”, 16.

⁴⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, 56.

⁴⁸ Ebû İshâk (Ebü'l-İmdâd) Burhânüddîn İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî, *Kazâ'ü'l-vatar min Nüzheti'n-nazar fi tavdîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Ebû Hafis el-Yemânî Şâzî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân (Ürdün: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1431/2010), 644-645; Benzer bir alıntı için bkz. İbnü'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs*, 55.

⁴⁹ Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, *Nüzhetü'n-nazar ve meahû el-Kavlü'l-mübteker alâ şerhi Nuhbetü'l-fiker*, thk. Abdülhamîd Muhammed Derviş (Dimaşk: Dâru'l-Farâbî, 1429/2008), 32, 46, 60.

⁵⁰ Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahû el-Kavlü'l-mübteker*, 45.

⁵¹ Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahû el-Kavlü'l-mübteker*, 46.

“aslü’s-sened” ifadesiyle maksadının tâbiîn tabakası olduğunu ve garîb-i mutlakın bunun üzerinden tarif edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İbn Kutluboğa’dan sonra *Nuhbe* ve *Nüzhe* üzerine eser yazan ulemânın sözleri de “aslü’s-sened” tabiriyle kastedilen mânanın anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. *Nüzhe* şârihlerinden Vecîhüddin b. Nasrullâh b. İmâdüddîn el-Alevî el-Kucurâtî (ö. 998/1590), *Şerhu Nüzheti’n-nazar fi şerhi Nuhbeti’l-fiker* isimli eserinde sahâbînin Hz. Peygamber’den teferrüd etmesi halinde buna ferd (garîb) denilemeyeceğini belirtmiştir. Zira Kucurâtî, kendisine itimat edilen imamların sahâbenin tamamının “âdil” olduğu konusunda ittifak ettiklerini kaydederek onların hallerinin araştırılmaya ihtiyaç duyulmadığını ve İbn Hacer’in “aslü’s-sened” ile tâbiîn tabakasını kastettiğini zikretmiştir.⁵² Radiyyüddîn İbnü’l-Hanbelî (ö. 971/1563) de garîb hadisi “Bir râvinin sahâbîden sonra senedin herhangi bir yerinde tek kalarak naklettiği hadis” şeklinde tanımlamış ve garâbeti sahâbeden sonra gelen râvilerin teferrüdüyle kayıtlamıştır.⁵³ Buna göre sahâbenin teferrüdü hakiki mânada garîb hadisin tarifine girmemektedir. Nitekim teferrüd konusuna dair yapılan bir çalışmada Ebû Dâvûd’da nakledilen bir rivayet hariç “تفرد به” şeklinde bir ifadeye rastlanılmadığı belirtilmektedir.⁵⁴ Ebû Dâvûd, ilgili hadisin izahında “الَّذِي تَفَرَّدَ بِهِ يَغْنِي أَنْسًا مِنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَنَّهُ بَدَأَ بِالْحَمْدِ وَالنَّسْبِ وَالْكَبِيرِ ثُمَّ أَهْلَ بِالْحَجِّ” (Hz. Enes’in bu hadiste teferrüd ederek rivayet ettiği kısım: Hz. Peygamber, önce Elhamdülillah, Sübhânellâh, Allahü ekber dedi, sonra hac için ihrama girdi) sözüdür, ifadesine yer vermektedir.⁵⁵ Hz. Enes’ten gelen hadisin bu kısmı diğer sahâbîlerin naklettikleri hadislerde zikredilmemiştir. Muhtemelen Ebû Dâvûd, burada teferrüd ile “lügavî mânadaki teferrüdü” kastetmiştir. Yani Ebû Dâvûd, Hz. Enes’in hadisindeki bu ziyadenin diğer rivayetlerde bulunmadığına dikkat çekmek istemiştir. Bu bağlamda Ebû Dâvûd’un *Sünen*’ini şerh eden Âzîmâbâdî (ö. 1329/1911), bu hadisi şerh ederken şu ifadelerle yer vermiştir: “Sahâbenin teferrüdü hadisin (sıhhatine) zarar vermez. Çünkü onların tamamı âdildir. Sika sağlam râvilerin ziyadeleri kabul edilmektedir.”⁵⁶ İbnü’l-Kayyim (ö. 751/1350) da ümmetin tamamının sahâbenin teferrüd ettiği hadisi kabul ettiğini ve ilim ehlinin hiç kimsenin böyle bir rivayeti reddettiğine dair bir bilginin bilinmediğini aktarmıştır.⁵⁷ Aynı şekilde Cemâlüddîn el-Kâsîmî (ö. 1332/1914), hadisin naklinde tek kalan kişinin sahâbî olması durumunda teferrüdün sıhate zarar

⁵² Vecîhüddin b. Nasrullâh b. İmâdüddîn el-Alevî el-Kucurâtî, *Şerhu Nüzheti’n-nazar fi şerhi Nuhbeti’l-fiker*, nşr. Abdullâh Hatîb en-Nedvî (Hindistan: İhyâü’l-Maârifî’l-İslâmiyye, 1427/2006), 55.

⁵³ Ebû Abdillâh Radiyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî, *Kafvü’l-eser fi safvi ulumi’l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1408/1987), 47.

⁵⁴ Abdülcevâd Hamâm, *et-Teferrüd*, 105.

⁵⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts.), “Menâsik”, 23 (No. 1796).

⁵⁶ Ebü’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd Şerhu Süneni Ebi Dâvûd* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1410/1990), 5/155.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İğâsetü’l-lehfân min mesâyidi’ş-şeytân*, thk. Muhammed Hâmid el-Fekkî (Riyâd: Mektebetü’l-Maârif, 1395/1975), 1/295.

vermeyeceğini ve hadisin kabul edileceğini ifade etmiştir.⁵⁸ Kısaca ifade etmek gerekirse sahâbenin bir rivayette tek kalması, muhaddislere göre ıstılâhî mânadaki teferrüdün dışındadır.⁵⁹

Yine Hanefî fakihî ve muhaddis Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605), *Nüzhe* üzerine yazdığı haşiyede⁶⁰ *Nüzhe*'deki "aslü's-sened sahâbînin bulunduğu taraf" ifadesiyle "tâbiînin" kastedildiğini, hadisi sahâbîden nakleden tâbiîye mütâbaat edilmediğini ve ilgili rivayette sahâbînin birden fazla olup olmaması arasında bir fark olmadığını belirtmiştir. Aliyyü'l-Kârî, sahâbede cerhi gerektiren bir durum bulunmaması nedeniyle sahâbî tabakasında garâbetin konuşulamayacağını kaydetmiş ve ardından İbn Kutluboğa'nın yukarıdaki sözünü nakletmiştir. Ayrıca o, her ne kadar sahâbenin, senedin ricalinden olsa da muhaddislerin "sahâbenin tamamı âdildir" hükmü gereğince onları cerh tadile tabi tutmadıklarını ifade etmiştir.⁶¹

Radiyyüddîn İbnü'l-Hanbelî de *Menhu'n-nuğbe alâ Şerhi'n-Nuhbe* adlı *Nüzhe* haşiyesinde "aslü's-sened" ifadesiyle maksadın tâbiîn tabakası olduğunu kaydetmektedir.⁶² *Nüzhe* üzerine şerh yazan diğer bir âlim Münâvî'dir (ö. 1031/1622). Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker* isimli şerhinde İbn Kutluboğa'nın yukarıdaki görüşünü aktarmış ve kendisi de bu görüşü kabul etmiştir.⁶³ Ezher'in ilk şeyhi Muhammed b. Abdullah el-Haraşî (ö. 1101/1690), *Nuhbe* üzerine yazdığı *Münthe'e'r-rağbe fî halli elfâzi'n-Nuhbe* adlı şerhinde İbn Kutluboğa ve Bikâî'nin, "aslü's-senedin" tâbiîn tabakasını anlattığına dair İbn Hacer'in mezkûr sözüne yer vermiştir.⁶⁴ *Nuhbe* şârihlerinden İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), "aslü's-sened" ibaresinin tâbiîn tabakasını ifade ettiğini zikrederek tâbiîn hadisi rivayet ettiği sahâbîden tek kaldığını ve kendisine mütâbaat eden hiç kimse olmadığını belirtmektedir.⁶⁵

⁵⁸ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Kavâidü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Muhammed Behcet Baytâr (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1380/1961), 99; Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. Muhammed Mücîr Hatîb el-Hasenî, *Ma'rifetü medâri'l-İsnâd ve beyânü mekânatihi fî ilmi ileli'l-hadîs* (Riyâd: Dâru'l-Meymân, 1428/2007), 1/359-363.

⁵⁹ Abdülcevâd Hamâm, *et-Teferrüd*, 106.

⁶⁰ Aliyyü'l-Kârî'nin mezkûr eserinin haşiyeye mi yoksa şerh mi olduğu hususunda bir netliğin olmadığı kaydedilmektedir. Bkz. Engin, "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiyeye Çalışmaları Bibliyografyası", 85.

⁶¹ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nuhteti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Şeriketü Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.s.), 233.

⁶² Ebü Abdillâh Radiyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî, *Menhu'n-nuğbe alâ Şerhi'n-Nuhbe*, thk. Abdülmelik Büsfürt b. Zâfir el-Mâcûnî (Ammân: by. 2015), 103.

⁶³ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Ali el-Münâvî el-Haddâdî, *el-Yevâkît ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Ebü Abdillâh Rabî b. Muhammed es-Suûdî (Riyâd: Mekteberü'r-Rüşd, ts.), 194-195.

⁶⁴ Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Haraşî el-Mâlikî, *Münthe'e'r-rağbe fî halli elfâzi'n-Nuhbe*, thk. Şa'bân Selîm Sâlim Avde (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1441/2020), 252-253.

⁶⁵ Necmi Sarı, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker* Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 125.

Keza Hanefî âlimlerden İbn Himmetzâde ed-Dımaşkî (ö. 1175/1761), *Nuhbe* üzerine yazdığı *Kalâidü'd-dürer alâ Netîceti'n-nazar* isimli eserinde aynı görüşü benimsemiştir.⁶⁶ Konuyla ilgili açıklama yapan âlimlerden biri de Emîr es-San'ânî'dir (ö. 1182/1768). San'ânî, İbn Hacer'in *Nuhbe*'sini önce nazma çekmiş, ardından bu nazmın üzerine *İsbâlû'l-matar 'alâ Kasabi's-sükker* isimli şerhini kaleme almıştır. O, bu şerhinde "aslû's-sened"i tâbiîn olarak açıkladıktan sonra ilgili rivayette sahâbenin tek kalıp kalmamasının eşit olduğunu vurgulayarak sahâbede garâbetin konuşulamayacağını beyan etmiştir. Zira sahâbede cerhi gerektiren bir durum söz konusu değildir.⁶⁷ San'ânî'nin nazmını şerh eden diğer bir isim Abdülkerîm b. Murâd el-Eserî *Şerhu Kasabi's-sükker*'de,⁶⁸ Mehmed Medenî et-Trabzonî (ö. 1200/1786) *Nüzhe* üzerine,⁶⁹ Osmanlı âlimlerinden İskilipli Mehmed b. Ömer de (ö. 1210/1795'den sonra) *Nuhbe* üzerine yazdığı haşiyelerde aynı hususa dikkat çekmişlerdir.⁷⁰

Yine müteahhir dönem Hindistan ulemâsından Abdülhay el-Leknevî (ö. 1304/1886), hadis usûlüne dair kaleme aldığı *Zaferu'l-emânî* adlı eserinde Aliyyü'l-Kârî'den naklen İbn Hacer'in kastının "tâbiî" tabakası olduğunu beyan etmiştir.⁷¹ Son dönem âlimlerinden Tâhir el-Cezâirî de (ö. 1338/1920) garîb-i mutlakı "tâbiîden bir râvinin sahâbîden tek kalarak naklettiği hadis", garîb-i nisbîyi "tâbiîden sonraki bir râvinin rivayetiyle tek kaldığı hadis" şeklinde tarif etmiş ve "aslû's-sened" ifadesiyle tâbiîn tabakasının kastedildiğini açıkça belirtmiştir. Eseri tahkikini yapan Abdülfettâh Ebû Gudde'nin (ö. 1418/1997) el-Cezâirî'nin söz konusu tariflerine herhangi bir tenkit yöneltmemesi, onunla aynı kanaatte olduğunu hissettirmektedir.⁷² Nitekim Leknevî'nin mezkûr eserini tahkik eden Ebû Gudde, dipnotta açıkça "aslû's-sened" ile kastedilenin "tâbiîn" olduğunu belirtmiştir.⁷³ Âlûsî ailesinden Ebü'l-Meâlî Cemaluddin el-Âlûsî (ö. 1342/1924), Abdülvehhab Berekât el-Ahmedî (ö. 1150/1737-38) tarafından *Nuhbe*'ye muhtasar olarak yazılan *el-Muhtasaru min Nuhbeti'l-fiker* adlı ihtisar çalışması üzerine kaleme aldığı *İkdü'd-*

⁶⁶ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen İbn Himmet ed-Dımaşkî, *Kalâidü'd-dürer alâ Netîceti'n-nazar*, thk. Muhammed Muslih ez-Zubaî (Ürdün: Emvâc li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1433/2012), 134.

⁶⁷ Ebü İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâil es-San'ânî, *İsbâlû'l-matar 'alâ Kasabi's-sükker*, thk. Abdülhamîd b. Sâlih b. Kâsım (By., yy., ts.), 217-218.

⁶⁸ Abdülkerîm b. Murâd el-Eserî, *Şerhu Kasabi's-sükker Nazmu Nuhbeti'l-fiker* (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1984), 36.

⁶⁹ Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadis: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadîs Usûlüne Katkısı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 57.

⁷⁰ Abdullah Taha İmamoğlu & Fatih Gümüş, "İskilipli Mehmed b. Ömer'in Nuhbeti'l-Fiker Haşiyesi ve Neşri". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2016/10), 136.

⁷¹ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *Zaferu'l-emânî bi-şerhi Muhtasari's-Seyyid Şerîf el-Cürçânî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beirut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1416/1995), 260-261.

⁷² Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, ts.), 490.

⁷³ Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, 259 (muhakkikin notu).

dürer fi şerhi Muhtasari Nuhbeti'l-fiker isimli şerhinde,⁷⁴ Babanzâde Ahmed Naîm (ö. 1353/1934) *Tecrîd-i Sarîh* isimli Buhârî şerhinde,⁷⁵ Nüzhe üzerine şerh yazan muasır müelliflerden Ebû Muhammed Hâzim b. Muhammed eş-Şirbînî *en-Nehcü'l-mübtikir fi şerhi Nuhbeti'l-fiker*'de⁷⁶ "aslü's-senedin" tâbiî olduğunu ifade etmiştir. Şebbir Ahmed Osmânî (ö. 1368/1949), *Fethü'l-mülhim* isimli Müslim şerhinin mukaddimesinde sahâbînin tek kalmasının hadise garîb diye hüküm verilmesinde bir tesirinin olmadığını vurgulayarak garîb-i mutlakı "sahâbîden hadisi rivayet eden tâbiînin tek kaldığı hadis" şeklinde tarif etmiş, ardından ferd ve garîb hadis arasında herhangi bir farkın olup olmadığına dair İbn Hacer'in görüşünü nakletmiştir.⁷⁷

Son olarak çağdaş hadis âlimlerinden Nureddin İtr (ö. 2020), mezkûr âlimlerle aynı görüşü paylaşmıştır.⁷⁸ Diğer bir muasır âlim Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Ğursî de *Nüzhe* üzerine yazdığı *en-Nüketü'l-ğurar 'alâ Nüzheti'n-nazar fi tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* adlı eserinde İbn Hacer'in sahâbeyi mi yoksa tâbiîin tabakasını mı kast ettiği hususunda kapalılık olduğunu, İbn Kutluboğa'nın İbn Hacer'den naklettiği mezkûr ifadenin meseleyi vuzuha kavuşturduğunu belirterek tâbiîin tabakasının kastedildiğini kaydetmektedir.⁷⁹

Sonuç

Bu araştırmada İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar* isimli eserinde zikrettiği "aslü's-sened" ifadesi esas alınarak tanımlanan garîb-i mutlakın modern dönemde kaleme alınan eserlerde nasıl anlaşıldığı inceleme konusu yapılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak konuyla alakalı telif edilen kaynaklara müracaat edilmiş, İbn Hacer'in "aslü's-sened" kullanımı üzerinden yapılan farklı tarifler tespit edilerek bunların İbn Hacer'in maksadını yansıtıp yansıtmadığı ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Daha sonra İbn Hacer'in mezkûr eserinde konuya ilişkin yaptığı açıklamalara işaret edilmiş, İbn Hacer'in önde gelen talebelerinden İbn Kutluboğa ile Bikâî'nin bizzat hocalarından yaptığı nakillere yer verilmiştir. Ayrıca sonraki dönemlerde başta *Nuhbe* ve *Nüzhe* üzerine eser yazan âlimlerin sözlerine başvurmak suretiyle İbn Hacer'in söz konusu ibareyle neyi kastettiği ve garîb-i mutlakı nasıl tanımladığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Bunun haricinde İbn Hacer'in "aslü's-sened" tabiriyle hangi tabakayı kastettiğini daha iyi anlamak amacıyla sahâbe

⁷⁴ Ebû'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *İkdü'l-dürer fi şerhi muhtasari Nuhbeti'l-fiker*, thk. Mecîd el-Halîfe (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1429/2008), 81-82.

⁷⁵ Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasari Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1976), 1/109.

⁷⁶ Ebû Muhammed Hâzim b. Muhammed, *en-Nehcü'l-mübtikir fi şerhi Nuhbeti'l-fiker* (Riyâd & Şârika: Dâru'l-Keyyân & Mektebetü İbn Teymiyye, 1427/2007), 77.

⁷⁷ Osmânî, *Fethu'l-mülhim*, 1/21-22.

⁷⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, 56 (Nureddin İtr'in notu).

⁷⁹ Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar 'alâ Nüzheti'n-nazar fi tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (by.: Vakfiyyeti'l-Emîn Gâzî li'l-Fikri'l-Kur'ânî, 1440/2019), 129; Aliyyü'l-Kârî de aynı hususa dikkat çekmektedir. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Şerh Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, 235.

tabakasında teferrüd kavramının konuşulup konuşulamayacağı meselesine de temas edilmiştir.

Yapılan inceleme neticesinde muasır çalışmalarda İbn Hacer'in "aslü's-sened" sözüyle kastının "sahâbe", "sahâbe ve tâbiîn", "sahâbe veya tâbiîn" şeklinde farklı görüşlerin serdedildiği müşahede edilmiştir. Ancak İbn Hacer'in *Nüzhe*'deki garîb-i mutlak ve garîb-i nisbî bağlamında söyledikleri, İbn Kutluboğa ile Bikâî'nin bizzat İbn Hacer'den yaptıkları nakiller ve sonraki ulemânın konuya dair getirdikleri izahlar çağdaş eserlerde İbn Hacer adına kaydedilen mezkûr tariflerin hatalı olduklarını göstermektedir. Buna göre İbn Hacer'in "aslü's-sened" ile kastı "tâbiîn" tabakasıdır ve garîb-i mutlak da tâbiîn üzerinden tanımlanmalıdır. Nitekim daha sonra *Nuhbe* ve *Nüzhe* üzerine eser telif eden pek çok muhaddisin açıklamaları da bu mânâyı vurgulamaktadır.

Hadis usûlü ıstılahlarının anlam dairesinin belirginleştirilmesi muhaddislerin sözlerinin ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadislerinin daha doğru bir şekilde anlaşılıp analiz edilmesine yardımcı olacaktır. Bu nedenle usûl kavramlarına erken dönemden itibaren yüklenen mânaların izleri dikkatli bir şekilde sürülmelidir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Metin Tekin

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Ali b. Medîni, *İlelü'l-hadis ve ma'rifetü'r-ricâl ve't-târîh*. thk. Ebû Abdillâh Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî. Riyâd: Dâru İbni Cevzî, 1426/2005.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Şerhu Şerhi Nuhteti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Şeriketü Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.s.
- Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükri b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *İkdü'l-dürer fi şerhi muhtasari Nuhbeti'l-fiker*. thk. Mecîd el-Halife. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1429/2008.
- Aysan, Mehmet Ali. "Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usûli'l-Hadis: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adli Eseri ve Hadîs Usûlüne Katkısı". Bayburt: Bayburt Ünivesitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânîvî el-Azîmâbâdî. *Avnü'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Beyrut: 14 cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410/1990.
- Babanzâde. Ahmed Naim. *Sahîh-i Buhârî Muhtasari Tecrid-i Sarîh Tercemesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 1976.
- Bekkâr, Muhammed Mahmûd Ahmed, *Bulâğü'l-âmâl min mustalahi'l-hadis ve'r-ricâl*, Kâhire: Dâru's-selâm, 1. Basım, 1433/2012.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ ilmi's-sünen*, nşr. Muhammed Avvâme. Cidde: 2 cilt. Dâru'l-Yüsr & Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1437/2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmî'u's-sahîh*. nşr. Ebû Abdillâh Abdüsselâm b. Muhammed b. Ömer. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1428/2006.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *et-Ta'rifât*. nşr. Muhammed Ali Beydûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2011.
- el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: 2 cilt. Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, ts.
- el-Cüdey', Abdullah b. Yûsuf. *Tahrîru ulûmi'l-hadis*. Britanya: 2 cilt. Müessesetür'r-Reyyân, 1. Basım, 1424/2003.
- Düzenli Muhittin & Kesgin Salih. *Hadis Usûlü ve Tarihi*. Samsun: y.y., 2021.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fi vasfi Sünenihi*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1435/2014.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: 4 cilt. el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Muhammed, Hâzîm b. Muhammed. *en-Nehcü'l-mübtetir fi şerhi Nuhbeti'l-fiker*. Riyâd & Şârika: Dâru'l-Keyyân & Mektebetü İbn Teymiyye, 1. Basım, 1427/2007.
- Engin, Sezai. "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası". *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, 1 (2015/1), 76-98.
- Erdoğan, Tunahan. "Hadis Usûlü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi: Bir İhtisâr Örneği Olarak İbn Hacer'in Nuhbetü'l-Fiker'i". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1 (2016/1), 49-59.
- el-Eserî, Abdülkerîm b. Murâd el-Eserî, *Şerhu Kasabi's-sükker Nazmu Nuhbeti'l-fiker*. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1. Basım, 1405/1984.
- Eşer, Ahmet. "Teferrüdün İki Temel Kavramı: Ferd ve Garîb Hadis (İlelü't-Tirmizî Örneği)". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- el-Ğavrî, Seyyid Abdülmâcid. *Mevsûatu ulûmi'l-hadis ve fûnûnihî*, Beyrut & Dimaşk: 3 cilt. Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1428/2007.
- el-Ğursî, Muhammed Sâlih b. Ahmed, *en-Nüketü'l-ğurar 'alâ Nüzheti'n-nazar fi tavdîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Vakfiyyeti'l-Emîn Gâzî li'l-Fikri'l-Kur'ânî 1440/2019.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis ve keyfiyyeti ecnâsihi*. thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Riyâd: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2. Basım, 1431/2010.
- Hamâm, Abdulcevâd. *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadis ve menhaci'l-muhaddisîn fi kabûlih ev reddih*. Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 1429/2008.

- el-Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Haraşî el-Mâlikî. *Münthe'r-rağbe fi halli elfâzi'n-Nuhbe*. thk. Şa'bân Selîm Sâlim Avde. Kâhire: 2 cilt. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1.Basım, 1441/2020.
- Hatamleh, Thamer & Veysel Özdemir. *Uygulamalı Hadîs Usûlü*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd Tahhân. Riyâd: 2 cilt. Mektebetü'l-Maârif, 1403/1982.
- Hatîb, Muhammed Mücîr el-Hasenî, *Ma'rifetü medâri'l-îsnâd ve beyânü mekânetihi fi ilmi ileli'l-hadîs*. Riyâd: 2 cilt. Dâru'l-Meymân, 1428/2007.
- el-İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî. *el-Elfiyye (et-Tebşira ve't-tezkire fi Ulûmi'l-hadîs)*, nşr. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdürrahmân el-Hufey. Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 2. Basım, 1428/2007.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâ'ir-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nureddin Itr. Dimaşk: Matbaatü's-Sabâh, 3. Basım, 1421/2000.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Abdullah b. Dayfullâh er-Rahîlî. Medine: b.y., 2. Basım, 1429/2008.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Ebû Muhammed Hâzim b. Muhammed. Riyâd & Şârika: Dâru'l-Keyyân & Mektebetü İbn Teymiyye, 1427/2007.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdülhamîd b. Sâlih b. Kâsım. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1427/2006.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Muhammed Murâbî. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1438/2017.
- İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radyüüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî, *Menhu'n-nuğbe alâ Şerhi'n-Nuhbe*. thk. Abdülmelik Büsfürt b. Zâfir el-Mâcûnî. Ammân: by. 2015.
- İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radyüüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî. *el-Fer'u'l-esîs fi usûli'l-hadîs*. Mısır: Mektebetü İbn Abbâs, 1. Basım, 1429/2008.
- İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radyüüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî. *Kafvü'l-eser fi safvi ulumi'l-eser*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1408/1987.
- İbn Himmetzâde, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen İbn Himmetzâde ed-Dimaşkî, *Kalâidü'd-dürer alâ Neticeti'n-nazar*. thk. Muhammed Muslih ez-Zubâî. Ürdün: Emvâc li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Basım, 1433/2012.
- İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân*. thk. Muhammed Hâmîd el-Fekkî. Riyâd: 2 cilt. Mektebetü'l-Maârif, 2. Basım, 1395/1975.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısri. *el-Kavlü'l-mübtaker alâ şerhi Nuhbetü'l-fiker*. thk. Abdülhamîd Muhammed Derviş. Dimaşk: Dâru'l-Farâbî, 1429/2008.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdürrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Âişe Abdürrahman bintü's-Şâti. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1419.
- İmamoglu, Abdullah Taha & Gümüş, Fatih. "İskilipli Mehmed b. Ömer'in Nuhbeti'l-Fiker Haşiyesi ve Neşri". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2016/10), 127-164.
- Kandemir, M. Yaşar "Mukaddimetü İbni's-Salâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/121-124. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dimaşkî. *Kavâidü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*. thk. Muhammed Behcet Baytâr. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 2. Basım, 1380/1961.
- Keskin, Yusuf Ziya. "Hadis Usûlünde Ferd ve Garîb". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 26-41.
- Koçyigit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Koçyigit, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 17. Basım, 2018.
- Köktaş, Yavuz. "Hadîs Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2 (2002/1), 149-170.

- Kucurâtî, Vecîhüddin b. Nasrullah b. İmadüddin el-Alevî el-Kucurâtî. *Şerhu Nühzeti'n-nazar fi şerhi Nuhbeti'l-fiker*. nşr. Abdullâh Hatîb en-Nedvî. Hindistan: İhyâü'l-Maârifî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1427/2006.
- Lekânî, Ebû İshâk (Ebû'l-İmdâd) Burhânüddîn İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî. *Kazâ'ü'l-vatar min Nühzeti'n-nazar fi tadvîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Ebû Hafs el-Yemânî Şâzî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân. Ürdün: 3 cilt. ed-Dâru'l-Eseriyye, 1. Basım, 1431/2010.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî. *Zaferu'l-emânî bi-şerhi Muhtasari's-Seyyid Şerîf el-Cürcânî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1416/1995.
- Mahmûd, Ahmet Şâkir. "Teferrüdü'r-Ruvât Bi'l-hadîs ve Mevkîfî'n-nükkâd minh- Dirasetün Nakdiyyetün-". *Mecelletü Külliyyeti'l-İmâmi'l-A'zam* (ts.), 115-230.
- Mecidoğlu, Muhammed Sait, *Hadis Usûlünde İbnü's-Salâh ve İbn Hacer Mukayesesi*, Ankara: İksad Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: 5 cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1412/1991.
- Kazan, Tahsin. "İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) Hadis Usûlündeki Özgünlüğü". Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Keskin, Yusuf Ziya. "Hadis Usûlünde Ferd ve Garîb". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 26-41.
- Makdisî, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî, *Şürâtu'l-eimmeti's-sitte*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Ali el-Münâvî el-Haddâdî. *el-Yevâkîf ve'd-dürer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Ebû Abdillâh Rabî' b. Muhammed es-Suûdî. Riyâd: 2 cilt. Mekteberü'r-Rüşd, ts.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: 15 cilt. Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1990.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Osmânî, Şebbir Ahmed. *Fethu'l-mülhim bi şerhi Sahîhi'l-İmam Müslim*. Dımaşk: 3 cilt. Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1427/2006.
- Öztürk, Betül Şimşek. "İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) Hadis Usûlcülüğü". Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Polat, Salahattin "Garîb". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. 13/375, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâil es-San'ânî. *İsbâlü'l-maţar 'alâ Kasabi's-sükker*. thk. Abdülhamîd b. Sâlih b. Kâsım (By., yy., ts.
- Sarı, Necmi. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili". Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî. *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. thk. İbrâhîm Bâcis Abdülmecîd. Beyrut: 3 cilt. Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1419/1999.
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevâvî*. thk. Muhammed Avvâme. Medine: 5 cilt. Dâru'l-Yüsr & Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1438/2016.
- Şümunnî, Kemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Yahya eş-Şümunnî el-Mâlikî. *Neticetü'n-nazar fi Nuhbeti'l-fiker*. thk. İntisâr Kays Muhammed Nâyif el-Kaysî Dımaşk: 1. Basım, 1430/2009.
- Tahhân, Mahmûd. *Teystru mustalahi'l-hadîs*. Riyâd: Mektebetü'l-Maârif li'n-neşri ve't-tevzî 10. Basım, 1425/2004.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: 6 cilt. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1417/1996.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. thk. Ali Muhammed Buhârî. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* Beyrut: 4 cilt. Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1382/1963.